

Mål & Mæle · 3

23. årgang, november 2000

Gå ikke over sporet,

der kommer tog! Sådan lyder advarslen på mange små stationer. Men hvad er det for *tog*? spørger en læser, ental eller flertal, og hvorfor ikke *et* tog? Se *Sprogligheder* side 2

Wallah dansk

Når mennesker med forskellige sprog lever sammen, begynder de gerne at bruge af hinandens sprog. Så kan den tyrkisktalende begynde at bruge arabiske ord. Og pæredanske Malene kan droppe nogle af stødene i sit danske. Måske er vi på vej til at få en ny variant af dansk med nye ord og nyt tryk. Læs side 5

Bjørnetjeneste = 'kæmpe tjeneste'

En bjørnetjeneste er en hjælp, som viser sig at gøre mere skade end gavn. Men mange unge har en modsat brug af ordet, dvs. en 'kæmpe tjeneste'. Læs om ord, som kan betyde stik modsatte ting side 14

18.000 rumnavne

Flere end 18.000 stjerner, asteroider og andre himmellegemer har navne. De er sandelig ikke græske gudindenavne alle sammen. Læs om navnene og deres historie side 21

Hvor gammelt er sproget?

En læser spurgte, hvordan det kunne hænge sammen, at der har været mennesker i Danmark i mindst 10.000 år, når vores sprog næppe går mere end ca. 6000 år tilbage i tiden. Læs første del af et svar side 27

Sprogligheder 2

Nydansk på Nørrebro 5

Stednavneleddet og betegnelsen kong(e) 11

Modsatte betydningsvarianter 14

Asteroidernes navne 21

Om sprogets alder .. 27

Det Europæiske Sprogår 2001 skal bruges til at synliggøre Europas sproglige mangfoldighed og til at fremme indlæringen af sprog og andre færdigheder i den forbindelse.

(Europa- Parlamentets af Rådets Afgørelse 1934/2000/EF)
<http://europa.eu.int/comm/education/languages/da/actions/year2001.html#1>

SPROGLIGHEDER

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen, Pernille Frost og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Therese Brink-Jacobsen,
Mariendalsvej 12 B, 3. t.v.
2000 Frederiksberg

? U(d)tur

Tak for et spændende blad. Ikke mindst brevkassen med sprogligheder sluges her i huset, hver gang bladet dumper ind.

I B.T. så jeg forleden den medsendte sportsreportage. Om Jon Dahl Tomassons middelmådige præstation står bl.a., at han havde »udtur i afslutningerne«. Jeg formoder, at det er en forvrænget udgave af det svenske *otur* (uheld), modsat *tur* (held). Er I før stødt på den variant?

Peter Olsen
Hillerød

! Nej, vi kender ikke den variant, og den er ikke registreret i Dansk Sprognævns samlinger. Så det må være en slåfejl eller en dårlig vittighed.

Ordet *utur* dukker op i dansk i 1920'erne. Og da vi ikke har modsætningen *tur* med betydningen 'held', så er *utur* unægtelig noget uigennemskue-

ligt. Så formen *udtur* er muligvis en folkeetymologisk omdannelse af *utur* (se M&M 19. årg. nr. 4).

EH

? Der kommer tog

Gå ikke over sporet; der kommer tog – sådan lyder det på mange jernbanestationer advarende fra en højtaler, når et tog nærmer sig en sporovergang. Men hvad for en form er egentlig *tog*? Er det en flertalsform? Nej, for der er altid kun tale om ét tog ad gangen. Men hvorfor siges der så ikke *der kommer et tog*, når det nu er det, der gør? Nej, det lyder på en eller anden måde for dagligdags eller snakkende til sådan en »officiel« meddelelse. Hvis man står ved fortovs-kanten og vil advare en anden mod at gå ud på kørebanen, ville man altid sige: *Pas på, der kommer en bil!* – hvorimod *der kommer bil* ville være utænkeligt. Men man er jo også bare en privatperson og ingen offentlig instans.

Jeg kan forestille mig tre mulige forklaringer på formen *tog* (altså ubestemt ental uden artikel), men jeg er meget usikker på, om nogen af dem er den rigtige:

1) *Tog* kan være brugt som utælleligt masseord, analogt med f.eks. *der kommer regn*. Men jeg kan ikke komme i tanker om parallelle eksempler på, at betegnelsen for noget så tælleligt som et transportmiddel kan anvendes på denne måde.

2) Der kan være tale om en snert af lovsprog eller juridisk stil, hvor det

f.eks. kunne hedde: *Motorkøretøj, der kører frem mod et veikryds, skal holde tilbage for ...* (Her er vi altså igen ved »offentligt« modsat »privat« sprog.)

3) Der kan være tale om lapidarstil på linje med en avisoverskrift som *Tog påkører bil*. Jeg synes dog ikke, at brugen af det foreløbige subjekt *der* er mulig i formuleringer af denne type.

Nej, ingen af disse forklaringer overbeviser mig. Hvad mener *Mål & Mæle*?

Morten G. Hansen
Bøvlingbjerg

! Da *tog* både kan være ental og flertal, kan man ikke umiddelbart se hvad tal vi har i forbindelsen *der kommer tog*. Der er dog ikke tvivl om at det er flertal.

For det første ville vi ikke være usikre hvis der skulle advares om trafikken på en vej:

Gå ikke over vejen; der kommer biler.

For det andet tilhører udtrykket en type som det er ret let at få styr på.

Læg mærke til at *kommer i der kommer tog* er tryksvagt. Sammenlign med *der kommer et tog*, hvor *kommer* er trykstærkt. Hvor et tryksvagt verbum efterfølges af en navneord uden artikel, er de to ord betydningsmæssigt smeltet sammen til en helhed, i virkeligheden en art sammensætning, »togkomning«.

I den slags forbindelser kan navneordet stå i ental eller i flertal, men det går efter en vis regel. Nemlig sådan at tallet vælges efter hvad der er det almindelige.

Har de børn? Ja, de har en søn. Det almindelige er at et par har mere end ét barn, derfor *børn* i dette tilfælde. Og læg mærke at tallet ikke skal tages alvorligt. Man svarer ja til

spørgsmålet om de har børn selvom de kun har ét. Og sådan kan samtale ikke forløbe:

Har de børn? Nej, men de har en søn.

Og på samme måde hedder det:

Har de hund? Ja, de har to.

Og:

Læreren retter stile, men eleven skriver stil.

Min søn har købt hus. Min datter sælger huse.

Ole pudser vinduer, mens hans kone vasker bil.

EH

? Punktumregelen

Det forlyder, at et stift fransk administrationssprog har sat sit uheldige præg på sproget i EU's forordninger og direktiver, der har retsgyldighed i Danmark.

Den såkaldte punktumregel skal sørge for, at en dansk oversættelse har samme opdeling i perioder som originalteksten, men dermed skulle der opstå en konflikt med danske bestræbelser på at nedbryde cancellistilen.

Er det muligt at få et par eksempler?

Hvor stort er problemet? Hvad med forholdet i andre lande, fx Sverige?

Jørn Bendix
Hillerød

! Vi har forhørt os hos De Danske Sprog tjenester ved EU-parlamentet.

Man overholder stadig punktumreglen. Retsgrundlaget er EF-traktatens artikel 253, 254 og 290. Endvidere rådets forordning nr. 1 fra 1958 og dokumentet »Lovteknik – Regler for udarbejdelse af retsakter til brug for Kommissionens tjenestegrene«.

De såkaldte jurist-lingvister understreger at reglen om at kunne følge og

parallellæse EU's retsakter punktum for punktum på alle officielle EU-sprog især er vigtig for den »dispositive«, dvs. bestemmende, del af et rets-gyldigt dokument og for tilhørende bi-lag, og derfor følges reglen her 100 %.

I bemærkningerne kan man undta-gelsesvis afvige fra denne regel, men kun hvis der er vægtige sproglige grunde til det.

Regelen gælder for Kommissionens retsakter, men også for de forbere-dende papirer som Kommissionen ud-arbejder på de andre institutioners vegne: »Forslag til Rådets og Europa-Parlamentets forordning om ...«

I alle andre tekster end retsakter har man frihed til at dele sætninger op, som det falder naturligt på det pågæl-dende EU-sprog.

Der ingen tvivl om at punktumreglen er den rene gift for sprog, fornuft og demokrati, og at den saboterer de sid-ste 40 års bestræbelser på at forbedre det danske administrationssprog. Mål & Mæle vil i et senere nummer tage emnet EU-sprog op, og i den forbin-delse vil vi besvare de øvrige spørgs-mål.

EH

? **Langbortistan**

For nogen tid siden optrådte i Lykke-hjulet i Tv2 ordet *Langbortistan* som efter min mening var stavet forkert.

Jeg har spurgt mig for og fundet at de fleste vil stave det som jeg, men der er udgivet en bog med titlen »Langbor-tistan« og en ven som jeg betragter som velorienteret om sprog, stavede det endda *Langbordistan*.

I Asien har vi Pakistan, Afganistan, Beluchistan, Rajasthan, Tukmenistan, Kazakhstan, Tadzjikistan, Hindustan, og der skal nok være flere, hvor vi

klart opfatter *-stan* i betydningen *-land* eller *-stat*, eventuelt delstat. I Karachi har jeg boet over for en boghandel som kaldte sig Katabistan, hvor katabi bety-der bog på urdu, det sprog der tales i Pakistan.

Jeg har ikke kunnet finde nogen au-toriseret stavemåde i danske ordbøger, ej heller i Pia Jarvads Danske Ord efter 1955, er der en?

*Ib Deleuran
Brabrand*

! *Langbortistan* er en spøgefuld dan-nelse som betegner et ubestemt sted langt borte. Det er dannet efter det mønster du nævner i dit brev.

Ordet er ikke med i Retskrivnings-ordbogen, og derfor er der ingen offi-ciel stavemåde endnu.

Der er næppe tvivl om at Langbor-tistan er den mest udbredte stavemåde. Man finder den i Munksgaards Dansk-tysk ordbog, i Politikens Synonymord-bog, i DanskOrdbogen (forlaget Sy-stime, 1999) og i Politikens Synonym-ordbog. Formen uden *t* finder man i Politikens Slangordbog.

Da ordet spiller på *langt bort(e)*, må den fornuftige stavemåde være med *t*.

EH

Nydansk på Nørrebro

I en bus på vej fra Avedøre til Københavns Hovedbanegård kan man høre følgende samtale mellem to 16-årige danske unge.

Ahmed: *wallah* jeg siger min storebror han skylder mig 700 koner jeg skal have 350 i dag og 350 om to uger. *I got paras*. Skal du til den der fest på fredag.

Mehmet: mm.

Ahmed: *wallah* mand jeg siger dig efter den der tur jeg tænker bare på fest og *klz*.
[...]

Mehmet: vi skal i morgen mig og min fætter # vi skal over og lave *klz* i morgen.

Ahmed: hvorhenne.

Mehmet: i Brøndby Strand.

Ahmed: hvordan lave dem *klz*.

Mehmet: vi siger bare kom, vi drikker lidt, så går vi, så gør vi det.

Ahmed: *bok*.

Mehmet: *koran koran wallah billa* bare vent bare vent.

Ahmed: er der flere *lan*, er der flere, *magi*.

Mange ville nok blive forundrede og spidse ører en ekstra gang hvis de lyttede til Ahmed og Mehmet's samtale. Ikke bare ordene *wallah*, *paras* og *klz* virker usædvanlige, også udtalen adskiller sig fra hvad man normalt ville forbinde med ung københavnsk udtale. Både Ahmed og Mehmet er født og opvokset i Danmark. Ahmeds forældre kommer fra Marokko, og hans moders-

mål er berbisk. Mehmet's forældre er kurdere fra Tyrkiet, og de taler kurdisk hjemme. Når Mehmet og Ahmed taler med hinanden, er deres fællesprog dansk. Men som man kan læse af eksemplet, er det til tider et dansk der afviger fra standarddansk. De der møder denne type sprogbrug for første gang, oplever den måske som underlig, uforståelig og muligvis en anelse frastødende. For andre er den dagligdag, og der er grund til at regne med at Ahmed og Mehmet's måde at tale dansk med hinanden på er kendt og udbredt i København. Der er nemlig noget der tyder på at København har fået, eller er ved at få, en ny talesprogsvarietet, en såkaldt multietnolekt, som ikke bare kan forklares som dårligt tilegnet dansk, men som har egne, standardafvigende ord og normer for udtale, bøjning og ordstilling.

Ny dansk dialekt?

Allerede i 1980'erne skrev Ulla-Britt Kotsinas om *rinkebysvensk*, en ny svensk dialekt blandt indvandrere i Stockholm. Kotsinas blev opmærksom på at indvandrernes børn talte svensk på deres egen måde. En stund vakte det furore og debat i de svenske medier. Hvad var dette nye fænomen for noget? Var det dårligt og grimt svensk? Var det en konsekvens af dårlig svensktilegnelse? Eller var der virkelig, som Kotsinas argumenterede for, tale om en ny svensk dialekt?

I Danmark har man ikke hidtil kendt til et tilsvarende fænomen. Det kan skyldes at de rigtige demografiske for-

hold ikke har været til stede. I Danmark har der på et senere tidspunkt end i Sverige udviklet sig miljøer der var blandede nok til at der kunne vokse nye danske talesprog frem. I 1980'erne og 90'erne er der dog sket meget, i hvert fald i København. Statistik over den københavnske demografi i slutningen af 1990'erne tegner et billede af en broget, heterogen by. I Københavns kommunes folkeskoler er i gennemsnit 27% af eleverne tosprogede. Bosætningen af tosprogede er især koncentreret omkring Nørrebro og Vesterbro, hvor der findes folkeskoler med over 70% tosprogede elever. Andelen af tosprogede er ligeledes høj i områdernes øvrige uddannelses- og fritidsinstitutioner – ungdomsklubber, gymnasier, handelsskoler o.l. Det vil sige at der i København i dag lever unge der er vokset op i sprogligt blandede miljøer blandt kammerater med mange forskellige modersmål. Det er forhold der taler for at der er grobund for at et rinkeby-fænomen kunne eksistere i København – altså at nye varieteter af dansk kan være opstået, eller er ved at opstå.

Man ved at når sprog (og også dialekter) er i kontakt, er der stor sandsynlighed for at det ene eller begge sprog påvirkes og forandres. Dansk er i disse år i stadig kontakt med engelsk, og, som det ofte har været at læse i *Mål & Mæle*, med en del konsekvenser for dansk til følge. Selv om det er på en lidt anden måde, er dansk er jo også i daglig kontakt med nydanskernes sprog. Det er derfor interessant at se på hvordan dansk talesprog ser ud i de omgivelser hvor flertallet af sprogbrugere har et andet modersmål end dansk. Det er oplagt at tro at dansk i de blandede omgivelser er påvirket af sprogkontaktsituationen.

Multietnolekt

Gennem godt et års ansættelse på Institut for dansk Dialektforskning har jeg studeret multietnolekter i København. Jeg har besøgt to ungdomsklubber og et gymnasium og på forskellig vis indsamlet båndoptagelser af de unges sprog. Bl.a. blev seks unge udstyret med en lille båndoptager som de optog sig selv med. Citater som i denne artikel gengives i [] er fra undersøgelsens båndoptagelser.

Det skal understreges at de tosprogede informanter der deltog i undersøgelsen, ikke er tilegnere i den forstand at de er i gang med at tilegne sig dansk. De er naturligvis som alle andre, også unge med dansk som modersmål, stadig i gang med at udvikle deres danskkompetencer, men det er ikke det samme som at være i en sprogtilegnelsesproces. De er tosprogede, vokset op med et modersmål (tyrkisk, arabisk, kurdisk eller andet) og dansk som andetsprog.

Det mest iørefaldende ved de unges sprog er brugen af ord fra hinandens forskellige modersmål, mest tyrkisk, kurdisk og arabisk (i Ahmed og Mehrets samtale de kursiverede ord). F.eks. bruger Ahmed i eksemplet de tyrkiske ord *lan* og *kIz* og det kurdiske ord *magi*, selv om han i øvrigt hverken taler tyrkisk eller kurdisk. Ofte dækker ordene semantiske felter som er typiske for slang, f.eks. udtryk for piger: *kIz* betyder pige, *kIzlar*, som er flertalsformen, bruges også. *Magi* betyder abe eller bums. *Lan* betyder mand og bruges til dels på samme måde som *mand* i dansk talesprog (f.eks.: kom selv og se, *mand*) til påkaldelse af opmærksomhed og som understregning eller forstærkning af det man siger [*lan* må jeg godt selv læse; den er dårlig *lan*]. Den kurdiske variant med samme funktion, *lo*, er der også flere eksempler på i materialet

[prøv og hør lo Galatasarey skal spille i dag].

Nogle af ordene udfylder funktioner hvor der i dansk ikke findes et direkte oversætteligt ord. F.eks. *aghas* der betyder en person der kontrollerer. Ordets oprindelse er usikker, men det er sandsynligvis et lokalt arabisk ord evt. fra Marokko. Det bruges som overbegreb for lærer, forælder, politibetjent, togkontrollør eller andre der holder øje med de unge [jeg ringer til *aghas* og så og så og så siger jeg ting til ham]. *Ew* er et lån fra kurdisk og bruges til påkaldelse af opmærksomhed, lidt på samme måde som *hey* eller *hallo* [*ew* har du ikke set de der klz].

Wallah er et frekvent og udbredt ord i de flersprogede miljøer både i Danmark og i Sverige. Ordet er af arabisk oprindelse, men bruges også i tyrkisk. Det betyder 'ved Gud' (~ jeg sværger ved Gud). De unge bruger det med adskillige funktioner. Det mest udbredte er en intensiverende funktion som en understregning af det der siges [*wallah* jeg siger dig efter den der fest jeg tænker bare på fest og klz]. Men *wallah* bruges også som en form for spørge- og bekræftelsespartikel som i følgende samtale:

[Ahmed: jeg så Sabrina i dag.

Mehmet: *wallah*.

Ahmed: ude foran bussen.

Mehmet: *wallah*.

Ahmed: *wallah*.]

Mehmet udtaler først ordet med en ikke-faldende intonation og udtrykker hermed en grad af overraskelse, og med en faldende intonation bekræfter Ahmed sit udsagn.

Af og til bruges *wallah* sammen med *billa* [til grin *wallah billa* du er til grin]. *Billa* er oprindeligt arabisk, en sammentrækning af *bi ism Allah* (~ i Guds navn,

så *wallah billa* betyder egentligt *jeg sværger ved Guds navn*).

Præcis som andre danske unge krydrer undersøgelsens unge deres sprog med engelske udtryk. *I got paras* er et eksempel på at et tyrkisk ord sættes ind i et engelsk udtryk. *Para* er tyrkisk og betyder penge, men selv om penge også på tyrkisk per se er et flertalsord, har det her fået et engelsk flertals-s.

Ud over ordene adskiller de unges sprog sig fra standardkøbenhavnsk ved at bruge anderledes bøjning, ordstilling og udtale. F.eks. er der i mine data en tendens til overforbrug af artikler i fælleskøn.

[ok jeg kommer på fredag og ser om du får *en job*.]

[jeg har *den der blad* med.]

[jeg kaster *en dobbelt-v* efter dig.]

Der er også eksempler på at ordstilling afviger fra standarddansk. F.eks.:

[når man er i puberteten, man tænker mere.]

[normalt man går på ungdomsskolen.]

Første eksempel viser manglende inversion af subjektet og det finitte verbal efter frontplaceringen af en ledsætning, og i det andet eksempel er der manglende inversion efter frontplaceringen af adverbiet *normalt*.

Manglende stød er et af de standardafvigende træk der er hyppigt forekommende i informanternes udtale. I følgende uddrag af en samtale fra undersøgelsen udelader Mirca (som har serbisk som modersmål) stød i mindst tre ord:

[Serife: jeg har [/] hvis man tæller så over tusind.

Mirca: hvis vi tæller vores **sammen** [sam̩] så bliver der **femtusind**

[*fæm,tuːsɲ*] eller sådan noget.
Serife: xxx firetusind.
%com: xxx uforståeligt
Mirca: oh prøv og se ham der # han er rigtig grim [*græːm*].

Adverbiet *sammen* [*sɑmˈm̩*] har på standarddansk stød (i Danias lydskrift gengivet som et hævet komma) på den stemte konsonant /m/ efter den korte vokal /a/. En typisk udtale blandt nogle af undersøgelsens informanter er [*sɑmm̩*], altså uden stød, som her hos Mirca. Det samme gælder et ord som *tu-sind* der på første stavelses lange vokal har stød på standarddansk [*tuːsɲ*], men som hos nogle af de unge udtales uden stød [*tuːsɲ*]. Enstavelsesordet *grim* ville i en standarddansk udtale lyde [*græmˈ*] med stød. I eksemplet forlænger Mirca vokallyden /æ/ markant i forhold til den standarddanske udtale samtidig med at stødet udelades. Det er dog ikke sådan at de unge ikke bruger eller artikulatorisk behersker stød i deres sprog. Et i ungdomssprog frekvent ord som *mand* [*manˈ*] har stort set altid stød i de unges sprog.

En standardafvigende fordeling af tryk er et andet tydeligt udtaletræk hos nogle af de unge. Der er en tendens til at informanterne bruger det man kalder *stavelsesrytmisk* tryk, i modsætning til trykrytmisk tryk. Dansk er almindeligvis et *trykrytmisk* sprog, hvilket vil sige at trykket i sætningen følger en fast puls eller rytme uafhængig af hvor mange ord der er i en given sætning. Men i nogle af de unges udtale forekommer flere, men en anelse svagere tryk med kortere afstand imellem, end hvad der er typisk for et trykrytmisk sprog. Her gengivet med en accent aigu over den betonedede stavelse:

[*wállah* jeg síger mín stórebrór hán skýlder mig sývhúndrede króner.]

Denne form for trykfordeling kan i nogle danskeres øre give et monotont og staccatoagtigt indtryk af sproget.

Dårligt tilegnet dansk?

I det forrige har jeg gennemgået en række eksempler på karakteristiske træk i de unges sprog. I forhold til definitioner af faglige termer for sproglige varieteter kan de unges sprog på grund af de standardafvigende træk kaldes for en dialekt, eller social dialekt. Men flere læsere sidder nok på nuværende tidspunkt med en mistanke om at grunden til at de unge taler som de gør, er at de ikke har lært at tale deres andetsprog dansk godt nok. Men som jeg vil argumentere for i det følgende, er dette ikke tilfældet. De unge kan nemlig skifte afhængigt af situationen og samtaleparteneren.

En af Kotsinas' vigtigste pointer ved *rinkebysvensk* var at de unge kunne skifte. F.eks. blev nogle af de unge hun havde undersøgt, på et tidspunkt interviewet af Sveriges Radio. Og i denne situation talte de samme unge som før havde talt *rinkebysvensk*, et standardstockholm-svensk.

I min undersøgelse er der flere eksempler på at de unge der bruger multi-etnolekten, også taler standardnært dansk. F.eks. har Ahmed i samtalerne med sine kammerater mange ytringer med ligefrem ordstilling (jf. *efter den der tur jeg tænker bare på fest og klz*). Men i et interview med mig, en voksen gæst udefra som han ikke kender særlig godt, er der kun få eksempler på standardafvigende ordstilling. Her bør det dog indskydes at det også hos personer med dansk som modersmål er ganske almindeligt i *talesprog* at der forekommer ikke-inverteret ordstilling hvor man i eksempelvis skriftsprog ville forvente inversion. Så det er ikke i sig selv stan-

dardafvigende at det forekommer i Ahmeds sprog. Pointen er at der er betydeligt færre i samtalen med mig sammenlignet med samtalen med Mehmet. I interviewet forklarer Ahmed da også at han aldrig ville tale »sådan« til en lærer, til et jobinterview o.l.

Undersøgelsen indeholder også eksempler på at der skiftes mellem standardanvendelse af stød og udeladelse af stød. I Mircas selvoptagelser er der en længere sekvens (hvorfra eksemplet ovenfor er hentet) hvor hun går ned ad Nørrebrogade sammen med sine tosprogede veninder. Her anvender pigerne flere af de beskrevne træk, og Mirca udelader som beskrevet stød i ord hvor standarddansk normalt har stød. Men i en senere optagelse er Mirca alene hjemme med sin lillebror, de taler om tv og om hvad de skal lave for ikke at kede sig – her forekommer ingen af de beskrevne træk, og brugen af stød er som i standarddansk.

Det forholder sig altså ikke sådan at de unge ikke behersker en standarddansk norm. Selv om overforbrug af fælleskøn og ligefrem ordstilling kan ligne sproglige forenklinger, er undersøgelsens unge ikke nødt til at forenkle det danske sprog til et simplere og lettere håndterbart system for at kompensere for manglende sprogkunderskab. Det er sikkert tilfældet for nogle tosprogede unge i Danmark, specielt dem der er kommet hertil i en sen alder, men for en del af denne undersøgelses unge er multietnolekten en udvidelse af deres sproglige repertoire som de kan bruge i bestemte situationer med særlige effekter.

Pæredanske Malene

Er der etsprogede danskere der taler sådan? Blandt de seks personer der blev udstyret med en båndoptager, var Ma-

lene som har danske forældre og dansk som modersmål. Hun er opvokset på Nørrebro i sprogligt og kulturelt blandede omgivelser. Flertallet af hendes kammerater har et andet modersmål end dansk. Hendes almindelige tale er standard-ungdomspræget københavnsk. Men i i hvert fald et eksempel fra selvoptagelserne ændrer hun sprog i retning mod hendes tosprogede kammeraters. Malene er til et julearrangement på sin skole. Hun snakker med sine kammerater om det slik de har fået udleveret. Hvorvidt de andre tilstedeværende er tosprogede eller ej, er usikkert da jeg aldrig fik mulighed for at snakke med Malene om samtalen. Men drengen og veninderne i uddraget bruger en tydelig standardafvigende udtale, og drengen siger det kurdiske ord *lo*. De unge snakker lidt frem og tilbage om slikket, og Malene anvender en standardkøbenhavnsk udtale – med tryk-rytmisk trykfordeling [må jeg lige se er der ikke såuer; nej det gider jeg ikke og håve det småger úlækkert]. Senere i samtalen tager Malene initiativ til et helt ny emne. Hun vil fortælle om en drøm hun har haft. Her skifter hun tydeligt udtale. Hun ændrer intonation, og trykfordelingen er stavelsesstyret [jeg drómte dér vár kríg í gár] (hvor standarddansk trykrytmisk tryk ville se cirka sådan ud: jeg drómte der var kríg i gár). Dertil udelader hun stød i [i ^lgá] og [^lkriⁱ]. Udtalen er umiskendelig »indvandreragtig«, og små tests, hvor jeg har afspillet sekvensen for folk, viser at de fleste ikke er i tvivl om at hun må have et andet modersmål end dansk. Jeg tolker Malenes ændrede udtale som sproglig tilpasning – en måde sprogligt at trække sig ind i samtalen med de andre på, en måde at få opmærksomheden og få de andre til at lytte til hendes fortælling om drømmen på.

Hvad kan vi lære?

Eksemplet med Malene er interessant, for det er et eksempel på at hun som et sproget dansker påvirkes af den omgivende multietnolekt. Skiftet har naturligvis en effekt eller funktion i samtalen, men det virker ikke påfaldende i sammenhængen. De andre lader ikke til at tage notits af det. Og det er præcis denne ubemærkede/ubevidste type sproglig tilpasning som flere mener fører til sprogforandringer. Hvor udbredt denne type tilpasning er, kan min lille undersøgelse ikke vise noget om. Men man kan gætte på at den er udbredt. Jeg tror det sker dagligt i de flersprogede, blandede miljøer. Ligesom de tosprogede skifter og tilpasser sig sprogligt mellem forskellige grader af multietnolekt og standardsprog, skifter og tilpasser de etsprogede sig naturligvis også. Jeg tror også at tilpasningen sker ved netop udtalen. De andre træk, og her specielt de leksikalske, er mere bemærkelsesværdige og iørefaldende, således at en gammeldanskers brug af f.eks. *wallah*, *magi* og *aghas* ville vække opsigt.

Endnu ved vi meget lidt om multietnolekter og dansk talesprog i blandede, flersprogede miljøer som f.eks. Nørrebro. Men det er en god idé at studere de sprogmoder der i øjeblikket foregår i sådanne omgivelser. I et sprogsamfund som Nørrebro er sprogets sociale kontekst tydelig, og ved at studere sproget her kan vi lære noget om sprog generelt. Vi kan bl.a. få indblik i hvordan og hvorfor varieteter og dialekter opstår, hvorfor folk ændrer sprog, tilpasser sig og adskiller sig sprogligt i forskellige situationer, og dermed kommer nærmere på en forståelse af hvorfor standardsproget ændrer og udvikler sig. Om den sprogbrug som jeg har beskrevet i det forrige, vil få indflydelse på standard-

dansk på længere sigt, kan undersøgelsen naturligvis ikke sige noget sikkert om. Nogle mener at da dansk i en periode for cirka 500 år siden var under nedertysk indflydelse, var det bl.a. fordi de nedertyske indvandrere var rige købmænd der nød en høj status i samfundet, og tysk blev derfor anset som et nyttigt prestigesprog. På samme måde har det engelske sprog prestige og status i Danmark i dag – hvilket er en af forklaringerne på den engelske indflydelse på dansk. Hvis nydanskernes måde at tale dansk på kunne tænkes at påvirke standarddansk, ville det nok ikke ske som en konsekvens af deres prestige i samfundet. På trods af at mange nydanskere i dag faktisk også er rige og driftige købmænd, er det en kendsgerning at de nyder en meget lav grad af prestige. Derfor, i den udstrækning der i dag overføres sprogtræk fra nydanskernes sprog til københavnsk, sker det nok snarere som konsekvens af daglig interaktion og tilpasning i de blandede børne- og ungdomsgrupper på f.eks. Vesterbro og Nørrebro. Og hvis København også i fremtiden fungerer som nationalt-sprogligt normcenter, er det vel ikke utænkeligt at multietnolektale træk kunne blive en del af standardsproget.

Pia Quist (f. 1971)

*lektor i dansk ved Osaka University
of Foreign Studies, Japan*

Litteratur

Ulla-Britt Kotsinas: Immigrant Children's Swedish – A New variety? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 9, Nos. 1&2, 1988. 129–140.

Pia Quist: Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer. *Danske talesprog*. Bind I. Institut for dansk Dialektforskning. København: C.A. Reitzels Forlag 2000.

Stednavneleddet og betegnelsen kong(e)

Stednavne har det ofte med at optræde i grupper eller par, hvor kultur-, natur- og andre forhold har givet anledning til samme efterled i to til flere navne. Velkendte er de ret talrige nordsjællandske rød-navne (*Hillerød, Bloustrød* osv.), mindre kendte er løse-navnene, fx *Uggeløse, Gørløse*; lev-navnene *Herlev, Freerslev*, videre *Grønholt, Lønholt* og *Hammersholt*. To hinanden nærliggende strup-navne, hvoraf det ene er let gennemskueligt, kan hjælpe til en tydning af det andet; se det nedenfor nævnte navnepar *Kongstrup – Mastrup*.

På den kun 11-12 km lange Sejerø, der ud for Sjællands Ordrupnæs ligger næsten parallelt med den ydre del af Sjællands Odde, finder man i den sydøstre del af øen to små bebyggelser: Kongstrup nærmest øens sydøstkyst i 21-22 m's højde over havet, og Mastrup, tidligere skrevet Madstrup, fra en til kun ganske få meter højt i et engagtigt dog nu mest opdyrket, fladt område. Vi har her med to stednavne at gøre, som klart må høre til vikingetidsnavnene på *rup, trup* og *strup*, betegnende udflytterlandsbyer. Det sidste landsbyområde afgrænses mod sydøst af et snævert afgrænset bakkedrag kaldet Kongshøj på maksimalt 30 meter. Det er umiddelbart forståeligt, at Mastrup har navn efter det lille engområde, den made, hvorpå husene og gårde ligger. De to tydeligt afgrænsende højdedrag, henholdsvis mod nordvest og sydøst, fremhæver den lille lavning ret skarpt, skønt der nu næppe mere

kan tales om et egentligt engområde. Rent benævnelsesmæssigt er forskellen dog stadig meget tydelig. Det er meningen med denne artikel at sandsynliggøre, at ordet *kong(e)* har haft betydningen opragende banke, højdedrag, modsat det lave, flade område.

Hvor populære bakkebetegnelser med *kong(e)* har været, og hvor uundværligt leddet *kong(e)* var for datidens navngivere, fremgår af det store antal enkeltbakker og bakkedrag, der i Danmark har fået navne som Kongebakke (1), Kongehøj (1), Kongeshøj (1), Kongsbjerg (3), Kongshoved (1), Kongshøj (6), Kongsmark (1), Kongsted (8), Kongstrup (4), Kongsøre (3). Cifrene i parentes efter hvert stednavn angiver, hvor mange gange navnet er anført i det topografiske atlas Danmark 1:100000 1. udg. 1982. Også i det svenske sprog træffer vi ord, der indeholder det til da. *konge* svarende *kung*, fx i *Kungsbacka, Kungshatt, Kungsör* osv. I tysk har vi *Königsberg, Königs-*

horst, *Die drei Könige* osv. og i engelsk Kingston (over 20 steder), *Kingsmount*, *Kingscliffe* osv. På grund af usikkerhed over for (disse) udenlandske dialekter ser jeg dog helst bort fra dem. En lidt mere dybtgående drøftelse af ordet *konges* betydning i stednavne må især være følgende:

At der nogle ganske enkelte gange har været en konge på besøg, er naturligvis ikke udelukket. Men at det skulle være generelt eller blot sjældent, således at alle eller størsteparten eller blot få af navnene skulle skyldes kongebesøg, må anses for udelukket; sandsynligvis har det aldrig haft betydning for stednavnes opståen. Heller ikke det fortidige forhold, at alle helt små øer ejedes af kongen, kan anvendes i en forklaring af ordet *konges* forekomst i en lille bys navn på en halvstor ø som Sejerø. Vi må regne med, at bestemmelsen med, at kongen ejede alle små øer, måtte gælde dem, der er (var) så små, at ingen jordbruger kan (kunne) ernære sig varigt på dem; og for at undgå nabostrid i forbindelse med eventuel høhøst eller (kortvarig) sommergræsning af får og kreaturer har »kongen« (alias myndighederne) lagt sin klamme hånd på øerne. Alle mine tre boglige kilders udlægning af ordet *Kongstrup*, 'Den af kongen ejede udflytterbebyggelse' må derfor betvivles stærkt.

Præstø amts *Kongsted* skrives i de ældste kilder *Kongstwed* og må derfor rumme betydningen 'rydning'. Man spørger sig selv, om en fortidig konge virkelig har interesseret sig for skovrydninger og tilmed har foranstaltet dem og beholdt lokaliteterne som sine ejendomme. Når Kongsted ligger højdepunkter på op til 103 m, der snarere må kunne forklare leddet *kong* i henhold til ovenstående teori. Kongsted

ved Elbodalen vest for Fredericia er omgivet af meget bakket terræn nær Højrup, hvilket stednavn vel også sigter til det bakkede landskab. *Kongsmark* på Rømø kan næppe heller antyde en eller anden konges ejendomsret til et stykke ødemark, hvorimod klitter både er bakkede og ødemarksagtige, se i øvrigt Hald: Vore stednavne, s. 179.

Navne som *Kongshøj*, *Kongshoved*, *Kongshjerg* og *Kongenshjerg* betragter jeg som pleonasmer (dobbelt konfekt), i hvert fald vides næppe noget som helst om en konges eller flere kongers ophold på de forskellige steder. Angives der noget i den retning, er det helt løse formodninger. Derimod må et par stednavne som *Kongsdal* og *Kongskilde* nok indeholde den gammelkendte betydning 'konge', 'regent'. Ellers er det sikkert bydende nødvendigt at oversætte stednavneleddet *kong(e)* ved banke eller bakke. Man har talt helt konkret om 'bakkehoved', 'bakkehøjning', 'bakkested', 'bakkeby' osv.

Den gængse, filologiske tydning af ordet *konge* virker meget teoretisk. Den både i vore og flere udenlandske håndbøger anførte betydning af konge lyder: hører til oldn. *konr*, 'ætling', '(fornem) mands søn'. I Fritzner stilles *konr* og *konung* ikke i forbindelse med hinanden og *konr* oversættes kun ved 1) 'ætling', 'søn', 2) 'mand', ikke fornem, der synes tilføjet af senere forfattere for lettere at få betydningen til at holde fast ved det »fornemme«, eller forklaringen er den at ætling i sig indeholder betydningen fornem; spørgsmålet er så, om »efterkommer« ikke er mere realistisk og rammende.

Om den anførte ordbogstyding herfter virkelig kan være løsningen på ordet *konges* gåde, finder jeg meget tvivlsomt, jf. nedennævnte mere eller mindre jordbundne udtryk og følgende

ræsonnementer. Mange af det primitive samfunds våbenføre foregangsmænd og ledere fik (eller gav sig selv) hædersnavne som Tanmarkar but (bøt), der kan oversættes 'Danmarks (største) hærfører og værner' se Bent Østergaard: Den Gode, Den Dvaske og Gorm den Gamle. Siden Saxo 1995 nr.2 s. 36-41, nemlig kong Gorm. Af andre hærfører- og kongenavne kan nævnes Karl Martel, Eirikr Pexla og Erik Blodøkse, hvor tilnavnet betyder henholdsvis 'hammer' og 'økse'; bemærk også titlen baron, afledt af berja, 'slå', baron betyder altså nærmest 'kæmper', 'hærfører', se N. Å. Nielsen: Dansk Etymologisk Ordbog 1976. Visse faste vendinger som fx *lauk til kar* og *laukje i lage*, henholdsvis 'en fandens karl' og 'en mester i flokken' har i hvert fald i Norge været brugt under omtale af en afholdt og anset mand. Det hænger sammen med, at flere vilde løgarter, norsk: *lauk*, kunne bruges, når de mest stridbare blandt børnene efterlignede de voksne og med ufarlige våben som kæmperformede, tætte og yngleløgtunge stande gik til

den: *lauk(je)* bliver derved også i de voksne kredse en rosende betegnelse for den i flere henseender slagfærdige og i visse kredse beundrede mand. Han blev betragtet som kredsens konge og fik helt bogstaveligt en betegnelse, der angav, at han i forskellige evner ragede op over sine kammerater. *Konge* betyder altså den 'i flokken opragende mand'.

*Johan Lange, f. 1911
professor, dr.phil.*

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Tøgeby.

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

Elbro-Tryk
Håndværkervej 10
Postboks 3072
6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 168.00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål & Mæle* sendes til:

Therese Brink-Jacobsen,
Mariendalsvej 12B, 3. t.v., 2000 Frederiksberg

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Maele

Modsatte betydningsvarianter

SPROGFORSKERNE har opdaget noget højst besynderligt i dansk. Det begyndte med, at professor Jørn Lund engang i halvfjerdsere blandt gymnasieelever lagde mærke til, at *godt* brugt adverbialt i forbindelser som *godt en million*, *godt en kilometer* havde den stik modsatte betydning af hans egen.

Senere fulgte andre lignende opdagelser, så at vi nu er kommet op på i alt 8 UDTRYK, DER I DANSK HAR MODSATTE BETYDNINGER HOS GAMMEL OG UNG! Vi skal senere se på, hvor enestående det er, hvordan det er muligt uden sprogets totale kollaps og danskeres overgang til tegnsprog, og hvordan det er gået til. Først skal de nøgne kendsgerninger imidlertid fremlægges.

Bjørnetjeneste betyder traditionelt 'handling, der er ment som en tjeneste, men som kommer til at skade modtageren'. Ordet sigter til den bekendte fabel af La Fontaine om bjørnen og dens herre. Men for talrige unge betyder ordet 'kæmpe tjeneste'! – et tab for sproget, tør man roligt sige, også set med unge øjne. For hvis den gamle betydning af *bjørnetjeneste* forsvinder, mister dansk en særdeles effektiv måde at betegne noget lidt indviklet, men såre velkendt. De fleste sprog i verden, der ikke er påvirket af fabeln, savner utvivlsomt et sådant ord. Selvfølgelig kan de alle udtrykke forholdet (oversættelsesdogmet) fx sådan, som jeg ovenfor har gjort i definitionen – ved omskrivning. Men pga. de nære bånd mellem ord og tanke vil det ske sjældnere og mindre effektivt. *Vort* sprog giver os her en hånds-

rækning til klar tanke og klar tankes klare udtryk. Lad os derfor blot begræde udviklingen – og efter evne bekæmpe den.

Godt. Når vi ældre siger, at der er godt 5 km til nærmeste benzintank, betyder det jo 'lidt over 5 km', for flertallet af unge betyder det imidlertid 'lidt under 5 km' – og det skal nok skabe ravage, fx tørnløbsproblemer. Den unge betydning er sandsynligvis opstået af udtrykket *så godt som*, der jo for alle betyder 'lidt under', måske i forbindelse med et ret passivt forhold til ordet. Den ældre brug er udviklet af forbindelsen *en god time*, *en god mil*, og det er jo klart, at det må være en mil, time osv., der er lidt over det sædvanlige. Derefter er syntaksen ændret. Selvfølgelig var det muligt, at alle gode kræfter sattes ind på at fastholde den gamle usus, for her har vi at gøre med noget leksikalsk og dermed langt mere bevidst end fx det lydige. Der er da også mange journalister, der konsekvent og bevidst undgår udtrykket. (Desværre erstatter de det altid med *over*, fx *over 100 døde*, og bidrager dermed til almindeligt sensationsmageri.) Men rigtig realistisk er det desværre ikke. Og var indsatsen måske en bedre sag værd?

Forfordele har også stik modsatte betydninger. For ældre 'behandle ugunstigt ved fordeling', hos unge 'behandle gunstigt ved fordeling'. Ordet kommer af tysk *vervortheilen* afledt af ¹Vorteil 'fordel' og det tryksvage *ver-*, vi kender fra *forsnakke sig*, *forregne sig*, *forplumre*, *forlægge*; ordet skulle følgelig

lyde *forfordele*, men ved en slags fejl kom det til at hedde *forfordele* med hovedtryk på 1. stavelse. Nu er det imidlertid sådan, at *for-* med hovedtryk ellers betyder 'forud, foran, forrest': *forhjul, forspænde, fortræne* osv., og det er den uregelmæssighed, de unge nu fjerner af sproget, som man så ofte ser det i historiens løb. Ordets betydning kommer til at passe med den såkaldte pålydende betydning: 'at fordele noget forud til nogen før andre'. Hvis vi altså skulle vrage en af betydningerne ved et magtbud fra oven, måtte det derfor blive den gamle, højst uregelmæssige.

Imødegå. Den ældre betydning 'modsiges, søge at hindre' er så småt ved at afløses af 'komme venligt i møde'. *Så langt vil vi godt imødegå Dem*, kan man fx se hos yngre forretningsfolk. Udviklingen skyldes afsmitning dels fra det næsten enslydende *gå i møde* (i konkret og overført bet.), der jo altid er venligt ment, dels fra *imødekomme*. Der er hverken tab eller gevinst for sproget, for der er rigeligt med synonymer for den gamle betydning. Men naturligvis er ændringen en uting pga. overgangstidens uklarhed, usikkerhed og den irritation, den volder.

Laps. Mange unge forbinder meget naturligt dette ord med pjaltet tøj, altså 'en lazaron'. Opr. var det plattysk og betød 'tåbe' med pålydendebetydningen 'hængende læbe'. I dansk kom det til at betyde 'brotvende stud', senere 'gammel gris', og først herefter 'overpyntet herre' og allerede i 1800-t. svækket til 'velklædt herre' med et stænk af humor. Jeg tror, at de unges misforståelse hænger sammen med, at de ikke bruger ordet særlig meget, for så bliver man jo i hvert fald ikke rettet. I dag er ordet langt sjældnere end for 100 år siden.

Patetisk. I traditionelt dansk betyder dette ord 'forlorent højstemt' ofte med en negativ

ladning 'forlorent højstemt'. Hos yngre journalister kan man se det i betydningen 'ynkelig', der er taget fra engelsk *pathetic*. Også i engelsk har det betydet 'højstemt', jf. *pathos* (der dog ikke længere betyder 'patos'), i sidste ende udviklet af latin *patior* 'jeg lider'. Her som ved *virak* vil man oftest kunne se betydningen af konteksten. Alligevel må man beklage udviklingen: Det er ikke nok, at man oftest kan erkende betydningen. Normale ord kan altid forstås i den rette betydningsvariant; tæk fx på *hånd*: Der er ingen tvivl om, hvornår det betyder 'menneskehånd', hvornår 'samling kort hos spiller', og hvornår 'applaus'. Det er en uting med betydningsvarianter forbeholdt bestemte generationer. Var vi diktatorer, bandlyste vi den nye betydning, for den bryder slægtskabet med *patos*, Beethovens *Pathétique* og *passion*.

Når nogen fx siger, at timetallet i gymnasiet er blevet omlagt **på bekostning af** dansk, så kan man ikke længere høre, om dansk har fået flere eller færre timer. I yngre menneskers sprog er det nemlig begyndt at betyde 'til fordel for'. Denne overgang forklarer jeg som rent syntaktisk, dvs. mht. ordenes betydningsforhold til hinanden (i modsætning til deres betydningsforhold til verden): Hele udtrykket så vel som de indgående ord peger på nøjagtig det samme i verden, men de indbyrdes relationer er ændret. I ældre sprog er konstruktionen en subjektiv præpositions-genitiv, dvs. »genitiven« (= det, der står efter *af*) betegner den, der *bekoster* forholdet, ham, der får lommesmerten. De unge har fuldstændig korrekt opfattet *bekostning* og det deri liggende *bekoste*, men de har fejltolket »genitiven«, som var den en objektiv genitiv. Objektiv genitiv har vi fx i *Amerikas opdagelse, skidtets fjernelse*, hvor genitiven betydningsmæs-

sigt er objekt for det verbum, der ligger i verbalsubstantivet. Derved kommer (*på bekostning af*) mig til at betyde den, der koster på, den begunstigede.

Virak. Dette litterære ord betyder for ældre 'hædersbevisninger', for talrige unge derimod 'ballade, konflikt'. Ordet kommer af tysk, *Weih-rauch*, dvs. 'vierøg, hellig røg', jf. *kongerøgelse*. Betydningsovergangen er ikke svær at fatte, men uheldig er den jo ved at være så modsat ladet. Og dog. Netop derfor vil man oftest af konteksten kunne se, hvilken betydning det drejer sig om. Det kan man ikke ved *godt*.

Sproghistorien

Kendsgerningerne er enestående. Dvs., det kån de jo ikke være, når der på blot en 20-30 år opstår 8 af slagsen – bare i dansk. Men de er i hvert fald ukendte fra dansk sproghistorie og alle andre sprog i fortid og nutid... eller rettere: Hverken de andre, der har skrevet herom, eller jeg kender andre tilfælde. Så sjældent – dét må det i hvert fald være, eller håve været.

Det sjældne er hverken, at ungdommen skaber nye betydningsvarianter (det gør den hele tiden, ellers betød *bord, mand, bag, vide, noget* stadig hhv. 'planke, menneske, ryg, se, jeg ved ikke hvad'), eller at ord rummer modsatte betydningsvarianter. Det kan der nemt gives eksempler på:

I oldnordisk betyder *hljóð* både 'lyd' og 'stilhed', hvilket sidste dansk har bevaret i *ørenlyd*.

På moderne dansk betyder *dét*, at *damerne var i deres store toilettes* så noget nær det modsatte af, at de *var i deres store toilet* (kan udtales ens), men det er ikke noget godt eksempel, for netop pga. *toilet's* ekspansion i vor tid og næsten totale sejr over forgængerne *hysken, det lille hus, lokum, das, reti-*

rade, gården, wc, er glansen gået en hel del af disse *grandes toilettes*. Selv Ole Bogart Michelsen sparer på udtrykket, når han komplimenterer en virkelig dame.

Men et andet tøjord er til gengæld godt: *Kjole* kan siges at have modsatte betydninger brugt om herre- hhv. damekjole. Ordet kommer af *kjortel*, og »i gamle dage« gik vi alle i kjortel – som almindeligt i andre kulturer. Fra 1500-årene begyndte herrekjo(rt)len imidlertid hos alle andre end præster at stumpes, og snart var den blevet til en jakke, dog med skøder. Skøderne forsvandt også, men ikke i festdragten, der således beholdt det gamle navn. Det er et rigtig morsomt stykke sproggemt kulturhistorie, som vore nabofolk mangler, selvom moden dér var som hos os.

En bestemt slags polaritet findes vist i alle sprog og er uproblematisk. Talrige verbalpar består af et verbum, der betegner, at nogen bliver underkastet det andet verbums indhold. At blive stegt er vel sådan omtrent det modsatte af at stege. Alligevel siger vi både, at vi stejer noget på grillen, og at min navne, den hellige sankt Laurentius, sammesteds stegte i en time (inden den hellige mand til sine bødler skal have sagt: »Nu kan I godt vende mig!«). Huset brænder, og pyromanen brænder huset, jeg slipper taperullen, men taperullen vil ikke altid selv slippe osv. osv. I lingvistikken kalder man det »indvirkende« verbum i sådanne par for *kausativ*. Det normale i alle sprog er dog, at de to betydninger bæres af hver sin form, enten et aktivt-passivt par: *tæve-tæves* eller af hver sit verbum: *dræbe-dø, føde/fodre/made-spise/æde, finde-komme til syne, byde-adlyde, vinde-tabe, sælge-købe* osv. De polære verber af denne slags er velkendte i dansk. Tit er de knyttet til hver sin sprogvariant, herun-

der ældre og yngre sprog. Det første kender vi fra alle dem, der *ligger* sig til at sove, det sidste dels fra alle de unge, der taler om fodboldmålets *overlægger*, eller de endnu flere, der *dufter* til diverse blomster. Selv dufter jeg kun, når jeg lige har iført mig min aftershave, men således ikke ungdommen, der for øvrigt fuldt og helt gentager sproghistorien: *Lugte* (der afløste *døne*, *tæve*, jf. *tæft*) betød opr. 'lufter' (jf. den vejrende hund) og kunne naturligvis i begyndelsen ikke bruges om sansning. – Hele denne type giver ingen forståelsesproblemer. Som det ses, er det tit et større problem at få ungdommen til at skelne! Altså et sprogrigtigheds-afsenderproblem. Og det er selvfølgelig, fordi betydningerne, selvom de kan siges at være modsatrettede, også er beslægtede.

Umiddelbart forbløffende er derimod modsætningen i ældre dansk (og hos dannede bevaret i dette årtusind) *spørge*. Det betød i århundreder næsten ligeså tit 'erfare'!

Det spurgtes snart, at Arnbjørn havde bejlet til Gudrun.

Tricket er, at den lille tryksvage efterflg. konjunktion *at/om* entydiggør sætningen, eller, når verbet styrer et substantiv, at 'spørge' tager *til*, mens 'erfare' tager objekt: *spørge (til)* sandheden. Elegant – men ikke egnet til kommunikation i brandstorm.

Hej!

Et helt frisk eksempel er *hej!*, der jo både betyder 'goddag' og 'farvel'. Her har alderdommen helt fulgt ungdommen, for da ordet kom ind i dansk i halvtredserne, var det kun indgangshilsen. Den nye og den gamle betydning fungerer normalt upåklageligt side om side, men engang gik det galt. Vor store

digter og sprogforsker Lars Henriksen skriver:

Lillian er bare øredøvende dejlig. Jeg blir helt faktisk blød i knæene når jeg ser hende & har bare lyst til at lægge hodet ind til hendes bryst og flyde med. Hun er så fyldt med forår & magi, hun har månestråler i øjnene, & når hun bevæger sig gennem et landskab er det ligesom hun får alting til at svinge med i samme takt som hende.

Nå men det synes Klaus, hendes kæreste, også – så det gir jo nogen grænser.

Derfor var det en superlækker overraskelse at møde hende uden påhæng sankthansaften på Christiania.

Først nyder de stille hinanden, taler så også lidt. Pludselig er der en stemme, der kalder på hende ude i mørket; hun gør en ærgerlig-beklagende gestus og forsvinder, men kommer efter et stykke tid glidende tilbage. Lars H. føler perspektiverne udvide sig, hun er jo hende, han altid har ventet på. Så tager hun ham i hænderne – »lysskæret fra bålet dansede i hendes ansigt« – ser ham langt ind i øjnene og siger: »Hej, du!« Lars følte det, som blev han kosmisk gift. Men så rejste hun sig op og gik – og Lars forstod, under kvalme, at det havde været et farvel-hej. Så gik han hjem – »ikke mere fest til mig« – og lovede sig selv, at han næste gang, han skulle til sankthansfest, ville tage en dansk grammatik med. – Vort broderfolk, der (vel nok sammen med amerikanerne) har beriget os med *hej*, gennemløb den samme betydningsudvikling, men dér blev frustrationerne åbenbart så store over sammenfaldet, at der udviklede sig et særligt farvel-hej:

hej då!, som i dag alle midaldrende og yngre bruger obligatorisk (undt. i telefon!). Faktisk har vi også selv fået et farvel-hej: *'Hej-hej!* Det bruges især som retur-hilsen (A: *Hej!* B: *Hej¹hej!*), men er jo langt fra obligatorisk. Jørn Lund har desuden bemærket et andet farvel-hej; nemlig *hej!* udtalt med lavtliggende bitryk, især i telefonen: *Så kommer jeg i morgen, hej.*

Også vore modalverber har så talrige og vidt forskellige betydningsvarianter, at man må undre sig over, at det hele glider så let, fx måtte i bet. 'få tilladelse til' og 'blive nødt til'. En sætning som

Du må komme hjem klokken tolv

er tvetydig og kræver nøje kendskab til situationen og dens aktører. Her er tricket at putte et *gerne* ind i den permissiv variant og give verbet hovedtryk i den necessary.

Eller tag en pudsighed som, at *gammel* kan betyde 'ung': *I gamle dage* betyder jo faktisk i Jordens unge eller i hvert fald yngre dage, da verden endnu var så ung, som Arnulf Øverland siger den stadig er, jævnfør det mere logiske *i mine unge dage*.

På mindst ét punkt kommer dansk dog til kort. Vort sprog har en fortvivlende lyd-lighed mellem to ekstremt forskellige betydninger: 'tidspunktet for dagens største solhøjde, kl. 12' og 'hovedmåltid bestående af mindst én varm hovedret typisk indtaget kl. 18'. Begge dele kalder vi jo *middag*, og det er ikke mærkeligt hvorfor (sproggemt kultur), men det er sørme upraktisk, ligesom den lille og fine forskel *over middag* – *efter middag*, men igen, lad være med at udnytte den, når der er noget på spil!

Vi kan også gå uden for nordisk. Fransk *personne* betyder 'person', men

det betyder også 'ingen'! Det er gået til på den måde, at det opr. *ne*, nægtelsen, blev udeladt ligesom i *ne...pas* 'ikke' (egt. 'ikke spor'), der i tale normalt blot lyder *pas*. Pudsigt nok var vore urnordiske jernalderforfædre ligeså magelige – på selvsamme punkt. *Ingen* er egentlig sammenføjret af ordet *en* og et suffiks med betydningen 'overhovedet'; det opr. *ne* foran var helt overflødig og faldt bort. – I praksis giver *personne* vist aldrig problemer. Ordet har nemlig forskellig (omskreven) bøjning i de to tyd: nøgen form = 'ingen', med alm. artikler = 'person'.

Den floveste polære tvetydighed møder vi i sprogvidenskaben. Jeg, der har præcist fagsprog som hjertesag, bliver helt dårlig af at tænke på den. Det drejer sig om symbolet »*«, asterisken. Den brugtes oprindeligt i sproghistorien om svundne sprogrtns formodede, men konstruerede former. Fx »*Erik* kommer af urgermansk *Ajnarikijaz«. Senere blev den lånt af grammatikerne, der ganske vist også bruger den om konstruerede former, men altid om former, grammatikeren mener er sprogstridige. Fx »På dansk kan man ikke uden videre fremrykke et led: **Glæde det ville mig*«. Da vor tids grammatikere ikke har forstand på sproghistorie – og mutatis mutandis – omvendt, fungerer paradokset meget godt – undtagen for de sjældne få, der skriver om begge dele i de samme afhandlinger. Vi er nogle, der har fundet vej ud af miseren ved at bruge * = 'konstrueret sprogform, der menes at være sproget', og ** = 'konstrueret sprogform, der menes at være sprogstridig'.

Tre sjove

Morsomt er det, at *flække* sb. i dagligsproget betyder 'hul af en mikroskopisk by', men i topografers og onoma-

sters (!) fagsprog 'større købstadslignende landsby'. Den sidste er den oprindelige, og kun den er med i ODS 1923 sammen med overgangstilfælde til den nye. (Sådan kan gode ordbøger være klogere end deres redaktør.) Onomastien misforstår selvfølgelig ikke sin barber, for han kender jo dagligsproget ligeså godt som denne. Men lægmand kan dårligt undgå at misforstå fagmanden.

Delle kommer af *dæld* 'en lille dal' m.a.o. fordybningerne mellem fedtputterne. Den tvetydighed, der på et tidspunkt må have været, har været ret ligegyldig; for fordybningerne har været ligeså uønskede som forhøjningerne.

Den sjoveste modsætning er selvmodsat. Den er fundet af Erik Hansen for flere år siden. *Konkret* og *abstrakt* er modsætninger. Man venter derfor ikke, at disse to kan have samme betydning. Men brugt om malerkunst betyder *abstrakt* jo 'uden at forestille noget andet'. Og i tresserne dukkede der en *konkretisme* op, hvor *konkret* betød det samme! Dvs., ordene henviste ikke til noget andet, de stod der som materiale, grafik, fx i geometriske figurer. Det er den sidste brug, der er den »korrekte«, dvs. regelmæssige. Man begik en tankefejl, da man begyndte at tale om abstrakt maleri. Dette maleri er *abstraheret* fra at forestille noget, fra symbolværdi. Men at noget materielt – oliefarverne etc. – står uden forbindelse til (uden at symbolisere) noget andet materielt – naturen, kvindekroppen osv. – burde selvfølgelig ikke kaldes *abstrakt*, for det ord er normalt forbeholdt åndelige materier som tanker, følelser, sproglig symbolfunktion, Gud, tid m.m., og ikke noget så konkret som olie på lærred. Jeg vil forklare tanketorsken derved, at en bi-betydning eller biassociation ved *abstrakt* fik lov at spille ind: 'det sværttil-

gængelige', for sådan virkede jo de første abstrakte malerier.

Højre og venstre

Endelig tror jeg, at læserne ligefrem vil forsværge, at *højre* nogen sinde skulle kunne betyde 'venstre'. Men det kan det! Når nemlig to overlæger betragter en patient forfra og enes om, at hans højre arm er syg, så vil denne arm være til venstre for dem. At *højre* her har *venstres* grundbetydning, skyldes, at *højre/venstre* ikke er deiktiske ved legemsdele, dvs. ikke afhænger af kommunikationssituationen.

Men alt dette vil ikke meget sige. Afsender ved jo nemlig, når han fyrer en tvetydighed af, at den er det. Afsender kender fra sit eget sprog den pågældende fælde – og kan undgå den. Alle de øverst anførte lumske ord har betydningsvarianterne fordelt på forskellige generationer. Afsenders budskab bliver dermed prisgivet modtagers anderledes sprogvariant med forvirring eller total misforståelse til følge. Hvorfor bryder det hele nu ikke sammen? Af to grunde. For det første vil konteksten i de fleste tilfælde redde kommunikationen. Kun mht. *godt, forfordele, flække* (den ene vej) og måske *på bekostning af* vil der normalt ingen kontekst være som sikkerhedsnet, og når sproget ikke falder sammen pga. disse 4, så er det jo, fordi 4 mindre hyppige udtryk ikke er nok. Men det er klart, at hvis der var mange af den slags tilfælde, så man ustandselig løb tør (»jamen, hun lovede mig, at der var godt 10 liter på tanken«) eller fik sit hjerte knust (»Du sagde, du elskede mig!«). »Njarh, i mit sprog betyder *elske* altså 'have lyst til en enkelt nat med'!«), så holdt man sikkert hurtigt op med at tale sammen. Frustrationen ville blive for stor.

Enestående?

De generationsafhængige polære betydningsvarianter kan ikke være unikke for dansk i dag. Det kan man sige sig selv rent statistisk. Det er imidlertid også let at vise på en anden måde. Mange af de tilfælde, jeg har fremdraget, af samtidige polære betydningsvarianter, må jo være opstået på et tidspunkt. *Spyrja* (*spørge*) kan ikke altid have haft de to modsatte betydninger. Det er faktisk 'erfare', der er den ældste betydning, idet den endnu ældre var 'spore', der let førte til 'erfare'. *Middag* betød engang udelukkende 'kl. 12' og 'det store måltid kl. 12', *I gammel tid* har engang været splinternyt i sprogene, og den besindige generation må have undret sig såre. *Måtte* var opr. entydigt og betød 'kunne', jf. ordet *magt* og folkevisens

Du haver ikke guld eller sølv,
Som dertil hjælpe må;
Det er alt under din linde ['linning'],
Der jeg mon efter trå.

Fra 'kunne' kommer man let til 'må gerne', men ikke så let – og derfor først senere – til 'være nødt til'. (Denne betydningsovergang gentager sig i nutiden: Min kone drev mig i sin tid til vanvid ved, når jeg skulle hjælpe til ved gæstebud, ustandselig at sige: »Du må godt lige skylle kartoflerne... du må godt skære stegen for nu...«.) *Må godt* betyder i min idiolekt det samme som *må gerne*, men ikke i min kones. Jeg havde ikke noget imod at hjælpe, skulle heller ikke have tak, men ligefrem få ordrerne smidt i hovedet, som om de var tilladelser, som jeg vel egentlig burde være taknemmelig for... dét var stærkt.) Men hvem har nu befordret disse nye betydninger? Al sprogvidenskabelig erfaring viser, at dét har børnene. Med andre ord er de fleste af disse polære tydvarianter opstået netop som *godt* i vor tid – generationsforskudt – og i mange tilfælde uden chance for, at den ældre kan gardere sig mod at misforstå den unge totalt.

Lars Brink, f. 1945
professor

Asteroidernes navne

Astronomien har en betydelig mængde navne på planeter, deres måner samt kratere og bjerge på disse. Kendskabet til stjernebillederne og hovedplaneterne kan føres tilbage til »kaldæerne«, og navnene er kommet til os via den græskromerske kultur. I vore dage gives der astronomiske navne som aldrig før. Den Internationale Astronomiske Union (IAU) påberåber sig eneretten hertil. Trods dette sælger private firmaer stjerne-navne for 50 USD stykket. Et enkelt firma hævder således at have solgt en million navne og haft en omsætning på 4 mio. USD i 1998. Fup og svindel er den rette betegnelse for denne trafik, men IAU kan ikke standse det. Astronomer har ført prøvesager for retten, men tabt. De har oven i købet måttet lide den tort, at dommeren, efter at have afsagt kendelsen, selv købte en stjerne af det sagsøgte firma!

Vi skal her kun beskæftige os med den af fagfolk benyttede navngivning af de små planeter – eller asteroider, som de også kaldes. Da det kendte antal af dem er kraftigt stigende, bliver det et større og større problem at finde på navne. På fuldmånedagen den 13. oktober 2000 angav den officielle liste antallet til 18.283. Disse navnelister udkommer præcist på fuldmånedagen, fordi der omkring dette tidspunkt er for lyst om natten til, at der kan observeres. De er altså *månedsskrifter* i ordets bogstaveligste forstand.

Asteroidernes foreløbige navne

Objekterne er nærmest klippestykker,

hvis størrelse de seneste år mest ligger i området 2–10 km. De bevæger sig om Solen, hovedsagelig i baner mellem Mars og Jupiter. De findes i stærke kikkerter som svage lysspor på himlen. Positionerne fra to nætter indsendes til et centralbureau, hvor de får en foreløbig betegnelse, som for eksempel 2000 SV320. Koden angiver årtal (2000), og S står for halvmåned mellem 16. og 30 september, idet fund i perioden 1.-15 januar betegnes A, 16.-31. januar betegnes B og så fremdeles. I hver af de halve måneder betegnes objekterne dernæst A, B, ... Z i den rækkefølge de indløber. Når alfabetet er opbrugt, gentages med A1, B1, C1 og så fremdeles. I ovenstående tilfælde betyder V320 altså, at alfabetet bruges for for 321. gang. De foreløbige betegnelser er nødvendige som fælles betegnelse for de ofte ganske mange observationer hørende til samme objekt.

Når der er samlet så mange observationer, at objektets position på himlen kan beregnes årevis frem og tilbage i tiden med stor nøjagtighed, får det et nummer, og opdageren har herefter ret til at give det et navn. I starten navngav man objekterne, straks de blev fundet, men det skete ofte, at de ikke kunne findes igen. Dette forhindres ved indskydelsen af den foreløbige betegnelse, som reelt blot betegner ubestemte baner.

Navngivningen er et rent sprogligt problem – til en del besvær for de professionelle astronomer, som administrerer Centralbureauet. Når navngivnings-

retten skal tildeles enkeltpersoner, kan en prioritering af disse give problemer. De mange accenter og bogstaver på fremmede sprog kan også være et problem. Direktøren for Centralbureauet fortalte engang stolt, at nu havde han løst problemet med det overstregede o i (2897) Ole Rømer; men få år senere staves det alligevel Rømer. Gennem årene har der jævnligt været ønsker om at undgå dette arbejde og nøjes med numre og foreløbige betegnelser. Det er imidlertid ikke blevet til noget – endnu! Dels er traditionen stærk, dels har navnene en social funktion som et morsomt samtalemønne, når astronomerne hyggesnakker efter de mere alvorlige faglige emner. De har også en vis »public relation«-værdi i en stærkt konkurrencepræget verden, hvor der laves top-titler over de mest produktive observatører.

Flere græsk-romerske gudenavne *Udviklingen frem til 1801*

I den græsk-romerske verden var planeterne identificeret med guder og fik disses navne. Som guder havde de indflydelse på menneskelivet og herskede til forskellige tider. Reminiscenserne af denne primitive tankegang genfinder vi i vore dage i ugedagenes navne og den astrologiske overtro. Gennem mere end to årtusinder har der ikke været behov for nye navne, og de gamle har været utrolig stabile.

Ganske vist er der i tidens løb kommet mange nye objekter til syne på himlen. Det var kometer og nye stjerner (»novae«). Da de kun er synlige i få måneder, og ikke viser sig igen, var der ikke noget behov for et navn. De var så lysstærke, at alle mennesker kunne se dem, så egentlige opdagere kendes ikke. Kometerne betegnes med årstallet for, hvornår de er tættest ved Solen.

Situationen ændredes radikalt i perioden fra omkring 1750 til 1800, hvor nogle få astronomer systematisk gennem søgte himlen med kikkerter og fandt *kometer*, som ikke kunne ses med det blotte øje. Hermed blev det naturligt at betegne en komet for eksempel »Messiers nye komet«. Der opstod den navneskik, som endnu bruges, nemlig at opkalde kometerne efter de første personer, som offentliggør deres position på himlen. Reglen tages meget højtideligt. Udsigten til at få sit navn kendt over hele Jorden er et stærkt incitament for at døje de mange kolde nattetimer, som søgningerne kræver. For de mange amatører er det den eneste løn. Enkelte kometer er tidligere blevet opkaldt efter en beregner, således den mest kendte af alle, Halleys komet.

I 1781 skete der noget nyt, idet der for første gang blev fundet en ny *planet*. Den ville kunne observeres år efter år og krævede derfor et navn som de øvrige planeter. Opdageren, W. Herschel, kaldte den Sidus Georgiana efter kongen, Georg III af England og Hannover. Det var meget viseligt, for kongen gav til gengæld opdageren en livsvarig årlig pension, så han og familien helt kunne hellige sig astronomiske studier. Denne smiger af herskerne kendes også i andre sammenhænge. Man behøver blot at se på landkortet over Østgrønland. Problemet her var dog, at kollegerne i Tyskland og Frankrig ikke ville anerkende navnet på en regerende fyrste. De ville fortsætte traditionen med mytologiske navne og kaldte i stedet planeten for Uranus. Der var ingen præcedens for opdagerens rettigheder. Efterhånden blev navnet Uranus også accepteret i England. De mest konservative var astrologerne, som længe brugte betegnelsen *The Georgian* eller *Herschel*. For dem var en ny planet særlig ubekvem,

fordi man enten helt måtte ignorere den eller opfinde dens særlige »indflydelse«.

Næste begivenhed skete 1801, hvor den første *småplanet* blev fundet i Palermo. Opdageren, Piazzi, døbte den Ceres Ferdinandea, idet kornets gudinde Ceres var særlig knyttet til Sicilien og kong Ferdinand understøttede Piazzi, hvis observatorium var indrettet på et tårn i det kongelige palads.

Igen blev der vanskeligheder. I Tyskland var der flere andre forslag, og nogle havde allerede døbt planeten Juno inden den blev opdaget! På grund af et stort tomt rum mellem Mars og Jupiter forventedes det, at der i dette tomrum kunne findes en hidtil ukendt planet. Man var i færd med at organisere en international eftersøgning af den, hvor flere astronomer hver fik tildelt et mindre område af himlen, som de skulle overvåge. Da meddelelsen om Ceres nåede Tyskland, blev den nye planet straks – inden banen var bestemt – opfattet som den eftersøgte Juno. Navngivningen gav anledning til en debat, hvor selveste førstekonsul Napoleon Bonapartes synspunkter blev inddraget. Efter kort tid var »Ferdinandea« ude af brug og planeten hed herefter kun Ceres.

Læren uddraget af de første to opdagelser blev, 1) at planeterne skulle have græsk-romerske mytologiske navne, og 2) ikke måtte relateres til fyrstehusene. Der kunne ligge politiske holdninger bag den sidste uvilje. Da en stor fransk astronom skulle besøge den gruppe tyske astronomer, som organiserede eftersøgningen og humoristisk benævnte sig selv, »die Himmelpolizei«, blev der fra myndighedernes side holdt et godt øje med besøget med den begrundelse, at franskmændene havde forstand på andre revolutioner end de himmelske.

Fra mytologiske navne til steds- og menneskenavne

Udviklingen fra 1801 til 1891

Reglen om, at opdageren skulle vælge et mytologisk navn, blev opretholdt i de følgende år: Pallas, Juno, Vesta, – og efter en pause på 38 år – fortsattes med Astraea, Hebe og så fremdeles. Alt gik godt indtil (12) Victoria, sejrsgudinden, som på grund af navneligheden med den engelske dronning ikke kunne accepteres i Amerika. Her kom den til at hedde Clio, – alt sammen meget forvirrende. En lærd filologisk afhandling påpegede, at Victoria ikke kun var en nymfe, men en ægte olympisk gudinde. De republikanske amerikanere måtte herefter bøje sig.

I denne periode forsøgte direktøren for det store observatorium i Paris at få den nyopdagede Neptun opkaldt efter sig selv. Blandt andet ved at overgive sine rettigheder til en stråmand. Det lykkedes ikke, og siden har ingen forsøgt at opkalde en planet efter sig selv.

Den stærke trang til at opkalde efter sin by eller landsdel dukker allerede op med (11) Parthenope, som blev fundet i Napoli 1850. Parthenope var ifølge sagnet en havfrue, som blev kastet op på stranden og grundlagde Napoli. Et objekt fundet i Nîmes 1858 blev opkaldt efter guden i den lokale kilde, Nemausus, selvom han slet ingen forbindelser havde til Olympen. Det var skik at bruge hunkønsformer endende på *-a*, så han blev til (51) Nemausa. Ved (20) Massalia og (25) Phocaea forlades den mytologiske iklædning. Det var navne på byen Marseilles og dens grundlæggers hjemby i Lilleasien.

En anden stærk tendens til at opkalde efter familiemedlemmer viser sig allerede ved (42) Isis, idet opdageren havde en datter. Elizabeth Isis Pogson, som be-

kvent kunne dækkes ind under den ægyptiske gudinde.

På det nyopførte observatorium på Østervold i København blev det første danske objekt fundet i 1862 og fik passende navnet (76) Freia, det nordiske sidestykke til Venus.

Netop hjemkommet fra et besøg i Danmark i 1871 fandt J. C. Watson fra Ann Arbor i Michigan en planet med en diameter på 84 km. Den blev (115) Thyra og er et nyt monument over Thyra Danebod. Den har det halve areal af hele Danmark og er betydelig større end Jellinge Stenen – og er ikke ved at forvitte. Selvom det ikke står mejslet med runer, kan navnet læses i astronomiens arkiver, så længe vor kultur består.

I længden kunne eneretten for de klassisk mytologiske navne ikke oprettholdes. Goldschmidt i Paris opkaldte (45) Eugenia efter Napoleon III's dronning og (54) Alexandra efter Alexander von Humboldt. Dette gav anledning til en heftig debat, hvor nogle mente, at sådanne navne skulle laves om, og antydede, at de kun skyldtes manglende dannelse. De tilbød at udarbejde lister over mytologiske navne til dem, der ikke havde den fornødne skolegang. Det var et slag under bæltstedet for Goldschmidt, som ikke var traditionel akademiker, men startede som bataillermaler. Hans professionelle færdigheder var en utrolig visuel hukommelse og en farvesans, som kom astronomien til gode. Han kunne – inden fotografiapparatet – aftegne stjernekort af felter i kikkerten efter hukommelsen og opdagede farvevariationer i stjerner. En astronom var imod de mytologiske navne og spurgte, »skal de nye planeter blot minde os om, at vi engang har gået i det klassiske gymnasium?«

Det blev herefter mere almindeligt med geografiske navne og familienavne

uden dække af mytologi. (156) Xanthippe var Sokrates' kone og (250) Bettina blev solgt til rigmanden Albert von Rothschild for 50 pund sterling. Mange år efter blev han selv belønnet med (719) Albert. Opdageren havde efterhånden svært ved at finde på nye navne, og da han stod og manglede penge til en solformørkelsesekspedition annonceredes navnene til salg. Noget, som i vore dage ville være helt umuligt.

Navnene blev mere og mere profane, og ved (295) Theresia blev der klaget over, at det mere var nulevende end antikkens gudinder, der stod bag. Også festlige lejligheder som studenterjubilæer og -foreninger kunne fejres med et navn, fx (309) Fraternitas, (417) Suevia og (418) Alemannia.

En morsom historie har (139) Juewa, som ovennævnte Watson fandt i Peking under en ekspedition i 1874. Den blev forevist nogle mandariner, som blev henrykte. Regenten blev herefter bedt om at navngive denne første planet fundet i landet. En højtstående mandarin overbragte skriftligt navnet Jue-wasing, som betyder Kinas lykkestjerne. Fra højeste sted blev der bedt om, at Watson ikke nævnedes dette navn til nogen, før han var ude af Kina, men når han kom hjem, skulle han publicere det som sædvanligt! Hensigten var, at de kejserlige astronomer så skulle rapportere det. På denne måde fik man kontrol med, om de læste de udenlandske tidskrifter! Fra gammel tid havde kejseren et astronomisk råd, hvor embedsforømmelser blev taget meget alvorligt. To var blevet halshugget, fordi de havde glemte at forudsige en formørkelse. Som himlens søn ville kejseren tabe ansigt, hvis et så iøjnefaldende fænomen skulle komme bag på ham.

Voksende problemer med at finde navne

Fra fotografiet til i dag

I 1891 skete der en teknisk udvikling med anvendelse af fotografiet. Den første fotografiske optagelse var (323) Brucia opkaldt efter en amerikansk velhaver, frk. Catherine W. Bruce, som havde doneret udstyret. Man bemærker igen den feminine form af navnet. Helt op til 1945 var dette nødvendigt, fordi andet ikke ville blive trykt i de tyske årbøger og tidsskrifter.

På de fotografiske plader kom der imidlertid så mange nye objekter, at de ikke alle kunne følges op. Det blev derfor nødvendigt at indføre de foreløbige betegnelser.

K. Reinmuth i Heidelberg gav fra 1914–1957 med megen humor navne til 378 planeter. De nødvendige beregninger blev udført på Astronomische Rechen-Institut (ARI) under ledelse af Gustav Stracke (1887–1943), som selvfølgelig skulle hædres med en planet. Stracke var imidlertid for beskeden til at ville lade sit eget navn trykke i institutionens publikationer, så (1019) Strackea optrådte i hans tid under den foreløbige betegnelse (1019) 1924 QN. Reinmuth forsøgte at omgå det med (1201) Strenua ('stærk, ihærdig'), idet Strackes kælenavn var »Stärke«. Det lykkedes dog til sidst at snyde Stracke, uden han selv opdagede det. Reinmuth skulle navngive en fortløbende serie fra 1227 til og med 1234. Nu havde han ofte tidligere brugt botaniske navne, så Stracke fandt det ikke påfaldende, at der var en hel række af disse, men deres forbogstaver dannede: G STRACKE.

Reinmuth var meget imødekommende overfor kolleger og studenters ønsker om navne til dåbsgaver (f.eks. (1026) Ingrid) og til kærester eller skuespillerinder. Ofte sendte han ikke selv

Centralbureauet navnet, men blot en besked om, at han havde overladt retten til at navngive til denne eller hin person. Resultatet blev, at der er mange pigenavne (Christa, Beate, Meta, Margo, Rita, Ilona, Jutta), som arkiverne i dag ingen antydninger giver af, hvem de var. Til sidst blev det dog for meget for Reinmuth, så han samlede alle navnene til: (1372) Haremari (= Harem A.R.I.). Denne forklaring skyldes en tidligere medarbejder. Selv fandt han det mere stuerent at påstå, at haremets blot var hele det kvindelige kontorpersonale på Astronomische Rechen-Institut (ARI).

Indtil 1945 skete småplanetregistreringen i Tyskland, hvor ovennævnte G. Stracke styrede den med stor takt. Vi har hverken nogen Adolf eller Hitler. Man undgår stadig politikere og generaler for husfredens skyld i det internationale selskab. I 1916 var (852) Wladilena (= Lenin) ikke provokerende, men fremtidens astronomer får intet at vide om, hvorvidt (1550) Tito og (2807) Karl Marx skulle have noget som helst med politik at gøre. En tilbeder af Evita Peron har givet hele striben: (1569) Evita, (1581) Abanderada ('bannerføren'), (1582) Martir ('martyren') og (1588) Descamisada ('den skjorteløse, de fattiges ven'). Efter Perons fald skulle objekterne gerne døbes om, men det er en ufravigelig regel, at navne ikke kan ændres. Da for eksempel Sct. Petersborg ((830) Petropolitana) ændrede navn, måtte der findes et nyt objekt: (2046) Leningrad.

Foruden de geografiske navne, fx (362) Havnia, (2676) Aarhus, (3309) Brorfelde osv., venner og familie, er der de seneste år kommet et stort antal videnskabsmænd, teknikere og kunstnere. Belønnet for opfindelsen af jordnøddesmørret (peanut butter) således (7042) Carver.

En matematiker, som aldrig har levet, er også udødeliggjort, nemlig (2029) Binomi. Historien er denne: En student var oppe i binomialformlen og blev spurgt om, hvem der havde opfundet den. Det forventede svar var Bernoulli, men klappen var faldet ned, så svaret blev: »Binomi«. Historien blev almindelig kendt i studenterkredse. Da en student således nogle år senere blev spurgt om, hvornår Bernoulli levede, svarede han, »Det er en fælde, som jeg ikke falder i. Alle ved, at den mand aldrig har levet.«

Nogle navne er rene rebusser. (2037) Triplexetalis refererer til planeterne (679) Pax og (291) Alice, idet den er tre gange den første og syv gange den sidste ($2037 = 3 \cdot 679 = 7 \cdot 291$). Konstruktøren af dette og flere lignende kunstord fortalte engang stolt, at de på Centralbureauet i flere måneder ikke havde kunnet finde ud af meningen! Da Centralbureauet efter 2. Verdenskrig flyttede fra Tyskland til Amerika, fra objekt nr. 1565, blev det heldigvis sådan, at der skal medfølge en forklaring på navnet, når det offentliggøres.

For nogle har det været et problem at finde på navne. Personer fra skønlitteratur har været brugt, registret i floraer, de tusinde søer i Finland osv. Efter (2414) Vibeke mente en astronom på New Zealand, at nu måtte alle pigenavne da efterhånden være opbrugt.

De foreløbige betegnelser har ofte været inspirationen til navnet. Således kom 1968 HB til at hedde (2138) Swissair fordi HB er dette selskabs internationale kode. Opdageren fra Zimmerwald ser også ofte disse fly trække spor over himlen og forsikrede, at navnet ikke var købt af flyselskabet.

Heller ikke (5890) Carlsberg er en reklame, men udtrykker taknemmelighed for Carlsbergfondets store støtte til

astronomien. Hvis navnene kunne købes, ville himlen være overstrøet med Coca Cola, McDonald og lignende. Hvis udviklingen i retning af indtægtsgivende virksomheder for forskningen fortsætter, kan ændringer måske blive nødvendige i fremtiden. Fagfolk har også beklaget, at de store beløb, som f.eks. salget af stjernenaevne indbringer, ikke kommer forskningen til gode.

Tendensen går i retning af at tage navngivningen mindre og mindre højtideligt på grund af det stærkt voksende antal objekter. Således findes f.eks. (2865) Hardy og (2866) Laurel »Gøg og Gokke«. Medens (729) Watsonia udtrykker respekt for ovennævnte C. J. Watson, så er (5050) Doctorwatson, (5049) Sherlock og (5048) Moriarty bekendte figurer fra Conan Doyle.

Et stort, uudforsket navnestof

Der foreligger et meget stort og veldokumenteret navnestof i en let tilgængelig form (L.D. Schmadel: Dictionary of Minor Planet Names, 4. udg., Springer 1999. 1319 sider eller på cd-rom). Det drejer sig om et sprogligt stof, men er såvidt vides aldrig behandlet af sprogkyndige. Det viser stor variation, opfindsomhed og store kulturelle forskelle. Fælles er dog ønsket for en fredelig verden, som illustreres af: (40) Harmonia fra Krim-krigen, (125) Libetratrix fra fransk-tyske krig, (1464) Armisticia fundet på våbenhviledatoen 11. november og frem til (2100) Ra-Shalom refererende til vore dages Palæstina.

Talmæssigt overgås dette righoldige materiale vel kun af gade- og stednavne. Jeg håber hermed at have henledt det rette forums opmærksomhed på det.

*Leif Kahl Kristensen (f. 1936)
Lektor, Institut for fysik og astronomi
Aarhus Universitet.*

Om sprogets alder

Første del. Om indoeuropæisk

Tidsskriftets redaktion modtager undertiden spørgsmål vedrørende sprogenes alder. Den slags spørgsmål er i naturen ikke helt klare, og en besvarelse må afhænge af, hvad spørgeren selv har tænkt på. Man hører ofte sprog som irsk og walisisk omtalt som specielt gamle, hvorved der menes gamle i sammenligning med engelsk. Men er de i nogen fornuftig forstand ældre end engelsk?

Det er rigtigt, at der blev talt (en slags) irsk og walisisk i Irland og Wales, før engelsk blev indført på de kanter. Men også engelsk er gammelt: Før det kom til de britiske øer, var det sproget i Angel på denne side af Nordsøen, og sammen med højtysk, nedertysk og frisisk går det tilbage til et fælles vestgermansk, der sammen med nordisk går tilbage til et ældre fælles knudepunkt, der kunne kaldes nordvestgermansk, og som på sin side sammen med gotisk endelig går tilbage til et urgermansk, det fælles udgangspunkt for alt det germanske sprogstof, man tilfældigvis kender til. Dette germansk går endelig sammen med de andre kendte grene af den indoeuropæiske sprogæt tilbage til et fælles grundprog, der normalt slet og ret omtales som indoeuropæisk. Helt parallelt går irsk og walisisk sammen med en række andre keltiske sprog tilbage til et urkeltisk, der selv er en efterkommer af det samme indoeuropæisk, som den germanske sproggren kommer fra. Set i det lys er engelsk altså hverken yngre eller ældre end walisisk, for begge er efterkommere af samme grundprog og derfor principielt jævnaldrende.

Kun i betydningen »gammel på stedet«, »gammel i gårde« giver det fortsat mening at betegne f.eks. walisisk i Wales, gælisk i Skotland eller bretonsk i Bretagne som gamle i forhold til engelsk eller fransk.

Man hører også undertiden litauisk betegnet som specielt gammelt, og det er der en vis ræson i, eftersom litauisk fremtræder i en forbløffende oprindeligt udseende skikkelse i sammenligning med beslægtede sprog – det ser faktisk gammelt ud. Årsagen kan kun være, at tiden har stået stille, og den sprogudvikling, der andre steder har forandret sprogene så meget, at slægtskabet vidtgående fortoner sig, her er forløbet betydelig mindre dramatisk. Der er ingen normalhastighed for sprogforandring, så jævnaldrende slægtinge kan se så forskellige ud som dansk og litauisk, hvor forskellen overvejende består i, at dansk har forandret sig i helt ødelæggende grad, mens litauisk stadig frembyder det almindelige indtryk af et indoeuropæisk oldtidssprog af samme »gamle« stærkt flekterende type som sanskrit, oldgræsk og hittitisk (sprog, hvor ordenes rod kan forandres ved bøjning).

Bemærk i øvrigt, at »gammel« og »ung« i denne sammenhæng betyder det modsatte af, hvad vi normalt lægger i ordene: Et tidligt lag af græsk kaldes oldgræsk, og det seneste er nygræsk; man aldersbestemmer et sprog ud fra i dag, og et sprog bliver altså yngre og yngre, jo længere det lever, og alle nutidige sprog er efter denne sprogbrug helt

nyfødte. Denne begrebsforvirring gør det ikke just lettere at udrede, hvad der kan siges af fornuftigt om sprogenes alder.

Hvor gammelt er indoeuropæisk?

Spørger man, hvor gammel den indoeuropæiske sprogenhed er, risikerer man at få en lang diskussion i hovedet. Lad os til at begynde med se helt bort fra, at det i vide kredse betvivles, at der overhovedet har været et indoeuropæisk grundprog – som vi senere skal se, kan vi godt tillade os denne flothed – og blot uskyldigt bede om en datering af dette formodede grundprog. Vi vil straks se, at forskellige eksperter griber spørgsmålet an fra forskellig side: Fra en sprogvidenskabelig synsvinkel giver begrebet grundprog kun mening som »den grundsprøglige enheds slutfase«, dvs. – når vi taler om indoeuropæisk – det sprog, som alle de os bekendte indoeuropæiske sprog kan udledes af, således som det så ud lige før den første forandring, der ikke kom til at omfatte alt (kendt) indoeuropæisk. Heroverfor står typisk et arkæologisk svar, der søger at bestemme en kultur, der ser ud til at have været forstadium til alle de kulturer, der opstår på steder, hvor de indoeuropæiske sprog siden dukker op. Allerede her hælder fagene hver sin vej, idet sprogforskeren vil have en tendens til at gøre sit grundprog så ungt som muligt, mens arkæologen vil føle sig mere sikker på, at han har fat i en fælles forudgående kultur, jo længere han går tilbage. Alligevel er det forbløffende, så stor overensstemmelse (konsensus) der kan noteres mellem de to fag.

Disse linier skrives af en, der i bedste fald tør kalde sig sprogforsker. Det er ikke uvigtigt at notere dette, for der består i diskussioner af denne art en betydelig tendens til at anse græsset for

grønnere på naboens eng end hjemme hos én selv, hvor man bedre kender tidslernerne. Det er derfor meget muligt, at den stillingtagen, som jeg mener mig berettiget til på mit stade af oplysthed, vil være aldeles uantagelig for en nøgtern iagttager med en anden informationsmæssig baggrund. I så fald vil det følgende blot være et oplæg til diskussion. Hvis ingen udtaler sig, kommer vi med fuld sikkerhed ingen vegne, så derfor spiller jeg nu ud og refererer, hvad jeg må anse for at være det mindst anstrengte billede af de indoeuropæiske sprogsamfunds forhistorie.

Det vilde gravhøjsfolk?

Jeg vil uden forbehold give prisen til den litauiske arkæolog Marija Gimbutas, der med sin identifikation af det arkæologiske fundkompleks, der går under navnet *Kurgan* (et tyrkisk ord i russisk for »gravhøj«), med den urindoeuropæiske enhed har leveret det i særklasse mest seriøst udseende forslag. *Kurgan*-komplekset bevæger sig i tidsrummet mellem 4.500 og 4.000 f.Kr. fra et sted nord for det Kaspiske Hav hen til en position i Ukraine nord for Sortehavet. Herfra går der siden pile ud til det østlige Centraleuropa, op i Baltikum og ned på Balkan, videre ind i selve Mellemeuropa til Frankrig og England og op i Skandinavien. Det ligner meget den udbredelse, de indoeuropæiske sprog må have gennemgået, og den eneste ligefremme fortolkning er vel, at det simpelt hen er selve indoeuropæernes udbredelse, der her afspejler sig. Typisk for *Kurgan*komplekset er en tydelig kobling til hesten som trækdyr, der er hesteknogler, bidsler og vognhjul alle vegne. Det er sprogligt set hævet over enhver tvivl, at talerne af det indoeuropæiske grundprog har tilhørt en kultur, hvor hesten var en fast bestand-

del, for alle indoeuropæiske sprog har overensstemmende ord for hest, hjul og vogn, og hvad dertil hører. [Gimbutas' tanker er lettest tilgængelige i bd. 1 af *Fischer Weltgeschichte* fra 1966, samt i hendes bidrag til samleværket *Indo-European and Indo-Europeans* fra 1970. En samling af hendes artikler om emnet blev udgivet 1997.]

Fra en sådan sidste fælles station kan de europæiske grene af den indoeuropæiske sprogæt altså meget vel være kommet. Hvordan nu med de øvrige grene af ætten, indisk og iransk, anatolisk og tokharisk? De to første var en enhed, indo-iransk, som bare et flygtigt bekendtskab med deres ældste overlevering tydeligt viser: Da det oldiranske sprog avestisk var levende, må dets talere have kunnet forstå talere af samtidens indisk uden større vanskelighed. Deres fælles mytologi kender til en fortid ved en flod, der er blevet identificeret med Volga, så de behøver slet ikke have flyttet sig så voldsomt som umiddelbart indiceret; oldtidens skytere er nærmest blevet hjemme, mens de iranske stammer i øvrigt bredte sig østover, og allerlængst mod øst er den blok trængt frem, der sammenfattes under navnet indisk. Om tokharernes opdukken i Xin Jiang (skoleatlassets Sinkiang) i 7.-8. årh. e.Kr. vides ikke meget; et nyligt fund af »europæisk udseende« mumier synes at vise deres tilstedeværelse en rum tid før Kristi fødsel (hvis det er tokharerne). Den simpleste antagelse er klart, at de ligesom inderne er indvandret vestfra. Disse sprogs forhold rokker således ikke ved den umiddelbare forestilling om Kurgan-kulturen som fællesindoeuropæisk.

Den anatoliske sprogrens oprindelige placering er til gengæld genstand for hidsig debat. En skole, anført af Gamkrelidze og Ivanov, vil gøre Anato-

lien til indoeuropæernes urhjem (således budskabet i deres store tobindsværk om *Indoeuropæisk og indoeuropæerne*, på russisk 1984, engelsk oversættelse 1996). For en sprogforsker minder dette mistænkeligt om diskussionen om den af de samme forskere siden 1972 forfægtede »glottale teori« om det urindoeuropæiske lukkelydssystem: Ligesom man over for denne må stille sig skeptisk og umiddelbart spørge, hvad der kan være vundet ved at antage, at der ikke har været nogen germansk og armensk lydforskydning, men »kun« en modsat rettet lydforskydning i alle de andre sprogrene, således må man høfligt, men vantro høre på den påstand, at anatolerne er blevet i Anatolien, mens alle de andre indoeuropæiske stammer har givet sig i kast med det formentlig ret besværlige projekt at krydse Kaukasus og finde op i det sydlige Rusland – også her spørger man naturligt, om det omvendte dog ikke var enklere og mere sandsynligt? Da centret nord for Sortehavet efter det oplyste er dannet ved en vestgående bevægelse af en mere østlig kultur, ligner det ikke nogen særlig god ide at starte i Anatolien, mens det modsatte er uden problemer.

Eller fredelige bønder?

En fremtrædende teori er endelig den, der er fremsat af Colin Renfrew i *Archaeology and Language* fra 1987: Ifølge denne er indoeuropæerne kommet fredeligt pløjende, ved en stadig udvidelse af landbrugsjorden med 20 kilometer pr. generation, i takt med agerbrugets indførelse i Europa. Her er udgangspunktet almindelig anerkendt som Anatolien omkring 7000 f.Kr. Denne teori støder på så store problemer, at den straks må opgives, og det må undre, at den overhovedet er blevet fremsat og endnu diskuteres. Det påstås

af et samlet arkæologisk fag, og accepteres også af Renfrews skole, at hjulet og tæmning af hesten som ride- eller trækdyr hører hjemme i en tid, der ligger et godt stykke senere end denne termin. Agerbruget skulle beviseligt være indført i størstedelen af Europa, længe før det er muligt at tale om hjul og vogn. Men hvordan kan indoeuropæerne så, før de brød op fra deres urhjem i Anatolien, have talt et sprog, der indeholdt ord for disse ting? Renfrews svar herpå er at foreslå, at ordet *hjul* først er dannet i de forskellige indoeuropæiske sprog, efter at disse var skilt fra hinanden. Denne udvej kan imidlertid blive helt spærret, hvis vi sætter fokus på det centrale ord, hvilket ejendommeligt nok ikke synes hidtil at være blevet gjort:

Om ordet *hjul*

Ordet *hjul* har en udformning, der ikke er gunstig for Renfrews teori, et punkt, der synes at være blevet overset i den hidtidige faglige debat. Ordet foreligger i en ganske pæn række af netop de indoeuropæiske sprog, der bedst bevarer de gamle former i autentisk skikkelse: sanskrit *cakrām* eller *cakrās*, græsk *kýklos* (flertal *kýkla*), og for urgermansk kan man afdække varianterne **hwehwla* og **hwegwla* (der giver dansk *hjul* og engelsk *wheel*), alle med betydningen 'hjul', mens litauisk *kāklas* har fået en betydningsdrejning til 'hals'. Som man ser, begynder begge ordets to stavelser med meget ens konsonanter – og det er faktisk den samme, for ordet er redupliceret, dvs. dannet ved dublering af begyndelsen: Man rekonstruerer ordets stamme som **k^hek^hlo-* for det indoeuropæiske grundprog. Nu forholder det sig således, at ordet er eksempel på en særlig indoeuropæisk lydregel, der nærmer sig det bizarre: Det har på sin vis en stavelse for lidt. Vi ved nemlig fra be-

slægtede ordformer, at der engang har stået en særlig flygtig konsonant (en »laryngal«) efter *l*'et, og et *l* (og andre særlig sonore lyd) imellem konsonanter skal danne en stavelse; det skulle så give tre stavelser, men der er kun to. Denne overraskelse viser sig ved nærmere eftersyn at være helt regelmæssig, for sådan er det altid i ældgamle ord, der var enten sammensatte eller netop – reduplicerede. Dette er en så speciel lydlig mærkværdighed, at det nærmer sig det utænkelige, at den skulle være opstået ved flere lejligheder uafhængigt af hinanden på et sent tidspunkt, hvor de enkelte sprog allerede var blevet udskilt af den gamle sprogenhed. Den særlige reduktion af stavelsesantallet kan kun være sket én gang, nemlig i en fælles fortid, som alle de kendte indoeuropæiske sprog har del i, og ord, der opviser denne særhed, må have eksisteret i en allerede fastlagt form i det fælles grundprog. Man kan hertil føje, at totalbilledet af de indoeuropæiske sprogs former af ordet *hjul* afspejler det særlige bøjningsforhold, at ordet er maskulinum i ental, men neutrum i flertal, hvilket også almindeligvis er et godt holdepunkt for en meget høj alder.

Af disse iagttagelser følger logisk, at det indoeuropæiske ord *hjul* ikke kan være dannet *efter* grundsprogets opløsning, for da har de lydregler, det har rettet sig efter, ikke længere været virksomme. Heraf følger videre, at hjulet var kendt i det indoeuropæiske urhjem, eftersom man havde ordet *hjul*. Renfrews teori er således ikke mulig, såfremt der er hold i den enlige arkæologiske grovdatering af hjulet til en langt senere tid end den anatoliske agerbrugs-kultur.

Kurgan-teorien er der derimod ikke noget i vejen med, den henfører urindoeuropæerne til en æra, hvor hjulet var

fremkommet og meget vel kan have været netop den opfindelse, der med hestevognen og et til lejligheden udarbejdet våbenarsenal satte indoeuropæerne i stand til at rykke hærgende ind i Europa. Det skal også nævnes, at det indoeuropæiske grundsproglige ordforråd omfatter et ord for »malm« eller måske endda »bronze«, så det er i bedste fald en stenalder under videreudvikling og dermed en langt senere tid end forudsat af Renfrew, der afspejler sig her.

Kan man slutte fra gravhøje til sprog?

Her må indskydes et sidetema om indciernes vægt: Det indvendes ustandselig i diskussioner om indoeuropæernes fysiske identitet, at man fra arkæologisk hold jo kun har påvist en udbredelse af nogle gravskikke, og at det derfor måske kun er dem, der har bredt sig, mens man ikke kan bevise, at sproget fulgte med. Det er principelt rigtigt nok, men man skal også vogte sig for at overdrive rent teoretiske forbehold; det er nu engang mere sandsynligt, at ting er, hvad de ser ud af, end at de ved et djævelsk blændværk helt systematisk dækker over noget andet, der aldrig viser sig.

Og faktisk er det i vores sammenhæng et helt kompleks, der forskyder sig, såvel gravenes ydre og indre udformning som det stærkt krigsrelaterede ekstraudstyr, de døde fik med sig; og, som Mallory fremhæver i *In Search of the Indo-Europeans* (London 1989), hvor denne gravsætning finder hen, forsvinder en tilsyneladende kvindeculturet kultur med et antal af kvindestatuetter (beskrevet særlig udførligt i Gimbutas' bog *The Gods and Goddesses of Old Europe 7000–3500 BC* [London 1974]). Den krigsgale machofilosofi, der lyser ud af Kurgangravene, gennemsyrrer desuden de indoeuropæiske myter fra Is-

land og Irland til Homer og vedaerne; det synes at have været dagligdag hos folk med magt at gå ud og slås og erobre alt, hvad de kunne; de persiske og hittitiske konger har ikke bestilt andet, når de selv skal sige det, og den almindelige germaner og kelter giver dem ikke meget efter i det stykke; i Nordirland og Afghanistan lever den gamle ånd endnu, og i Serbien er den nok heller ikke helt glemt. Ifølge Dumézil var det én ud af tre samfundsfunktioner hos den indoeuropæiske mandlige befolkning at være kriger; det var man, hvis man ikke var præst eller bonde. Det virker ikke spor mærkeligt, hvis et fredeligt pylresamfund har givet efter for disse bøller.

Før indoeuropæerne

Hvad kom indoeuropæerne så til i den nye verdensdel? At Europa ikke var ubeboet, har hele tiden stået fast, den nuværende mennesketypes stenalder rækker i Europa mere end 30.000 år tilbage i historien og omfatter endog de to sidste mellemistider. For det følgende spiller den sidste istid (Würm) en central rolle, om end det måske mest er i tankens verden. Herom handler artiklens anden halvdel.

I fortsættelsen i næste nummer vil vi se på, hvilken befolkning Europa havde, før indoeuropæerne kom, samt danne os et helhedsbillede af det formodede sproglige sammenstød og den faglige diskussion herom, hvor vi bliver nødt til at konfrontere nogle rent teoretisk begrundede meninger med de fundne realiteters vidnesbyrd.

*Jens Elmegård Rasmussen (f. 1944)
lektor i indoeuropæisk
Københavns Universitet*

